

планировка / И.А. Иодо, Г.А. Потаев. – Ростов на Дону: Феникс, 2008. – 285 с.

29. Город и ландшафт: (проблемы, конструктивные задачи и решения) / Владимир В.В., Микулина Е.М., Яргина З.Н. – М.: Мысль, 1986. – 238 с.

30. Водзинський С.Є. Принципи та методи охорони видового розкриття пам'яток архітектури в краєвиді історичних міст (1970-і – 1990-і рр.): дис. ... канд. архіт.: 18.00.01 / Водзинський Євген Євгенович. – К., 2011. – 150 с.

31. Міжнародні засади охорони нерухомої культурної спадщини. – К.: Фенікс, 2008. – 176 с.

32. Охорона культурної спадщини: Зб. міжнародних документів. – К.: Видавництво «АртЕк», 2002. – 136 с.

33. Віденський меморандум «Всесвітня спадщина та сучасна архітектура – управління історичним міським ландшафтом» // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. – К.: АртЕк. – 2006. – С. 14.

34. Європейська ландшафтна конвенція / Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень: зб. наук. праць / ред. кол.: Клочко В.І. (гол.), Сердюк О.М., Бобровський Т.А. [та ін.]; Науково-дослідний інститут пам'яток охоронних досліджень. – К.: АртЕк, 2006. – Вип. 2. – С. 48–49.

35. Станиславский А. Планировка и застройка городов Украины / А. Станиславский. – К.: Будівельник, 1971. – 266 с.

36. Рекомендации по составлению проектов планировки городов УССР с историко-архитектурными заповедниками и комплексами памятников архитектуры. – К.: КиевНИИПградоостроительства, 1971. – 136 с.

37. Методические рекомендации по исследованию историко-архитектурного наследия в городах Украинской ССР. – К.: КиевНИИПградоостроительства, 1982. – 120 с.

Зверьяк А.И. Территориальный подход сохранения культурного наследия

Статья посвящена территориальному подходу сохранения культурного наследия. Выяснены основные подходы комплексной территориальной охраны культурного наследия Украины.

Ключевые слова: территориальный подход, культурное наследие, сохранение, исследование, охрана.

Zviriaka A.I. Territorial approach of preservation of cultural heritage

The article is devoted to the territorial approach of preserving cultural heritage. The basic approaches to integrated territorial protection of the cultural heritage of Ukraine.

Key words: territorial approach, cultural heritage, preservation, research, protection.

15.03.2016 р.

УДК 94(477.87):39

*Л.В. Томілович
І.В. Єрзіна*

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ м. РАХОВА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена дослідженням історико-культурної спадщини м. Рахова Закарпатської області. Метою дослідження було обстеження об'єктів культурної спадщини міста, що перебувають на державному обліку, а також виявлення тих об'єктів, що мають історичну, архітектурну, культурну цінність та заслуговують взяття на державний облік.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, об'єкт культурної спадщини, місто Рахів Закарпатської області.

Рахів – місто, районний центр Закарпатської області, розташований у південно-східній частині області на берегах річки Тиси у неширокій долині, оточеній високими горами. Перепад висот між найнижчою та найбільш високою точкою міста складає понад 800 м.

На сьогодні місто залишається малодослідженим. На його території ніколи не проводилось археологічних досліджень навіть у форматі розвідок. Також слід відзначити недостатній ступінь вивченості нерухомої культурної спадщини міста.

Вітчизняна бібліографія історії та дослідження культурної спадщини Рахова є більш ніж скромною. Причиною цього стала та обставина, що основний пласт джерел (як опублікованих, так і архівних), а також історіографії подано іноземною мовою і зберігається в бібліотеках та архівах Угорщини. Проте, опрацювання наявних писемних, картографічних та іконографічних джерел дозволяє стверджувати, що історія міста та культурна спадщина є цікавою, цінною і заслуговує на подальше ретельне вивчення.

На сьогодні об'єкти, що репрезентують культурну спадщину Рахова, представлені пам'ятками історії, монументального мистецтва та садово-паркового мистецтва. Загалом, на державному обліку у м. Рахові перебуває 5 пам'яток місцевого значення: три пам'ятки історії, дві пам'ятки монументального мистецтва. Окрім того, на природоохоронному обліку знаходиться 13 об'єктів: одна пам'ятка садово-паркового мистецтва та дванадцять гідрологічних пам'яток природи (ще дві гідрологічні пам'ятки знаходяться поза адміністративними межами міста). Незважаючи на значну архітектурну цінність низки об'єктів культурної спадщини міста, на цей час на обліку не перебуває жодної пам'ятки архітектури. В ході вивчення історичних подій, що відбувались тут протягом ХІХ–ХХ століть, було виявлено ще низку пам'яток, в яких знайшла відбиток історія міста і краю цього періоду і які пропонуються для постановки на державний облік.

Через обмеженість джерельної бази час та об-

Рис. 1. План м. Рахів. Австрійська карта. 1763–1787 рр.

ставини заснування поселення, яке заклало початок історичного та містобудівного розвитку Рахова, залишаються гіпотетичними. Про виникнення назви міста існує декілька легенд. За однією з них, на околицях Рахова збиралися загони опришків, щоб порахувати та поділити здобич. За іншою легендою назва походить від власного імені Раго [15, с. 476].

Перша письмова згадка про Рахів припадає на 1447 р. [15, с. 476]. З того часу і можна вести початок відносно безперервного існування поселення. Місто пройшло у своєму історичному та містобудівному розвитку наступні етапи.

I етап – 40-ві рр. XV – середина XVII ст. – період існування на території правобережної частини сучасного Рахова невеликого поселення. Першим відомим власником поселення був Янош Форінтверо з Трансільванського міста Бая-Маре. Пізніше воно перейшло у володіння родини Драгфі. З XVI ст. поселення належало до Великобичківської казенної домнії. У 1477 р. ця правобережна частина носила назву *Rahó Mező*, у 1583 р. – *Wosckó Rahó* [9, с. 231]. Поселення було незначним як за кількістю населення, так і за селітебною територією: протягом майже століття тут мешкало не більше однієї-двох родин, які сплачували податки. Це пояснювалось тим, що долина, в якій розташовувалося поселення, була досить значною за розміром, але малокорисною (земля тут неродюча, а сама долина відрізана від світу високими горами). Достеменно місцезнаходження цього найбільш раннього зафіксованого джерелами поселення невідомо. Отже, цей етап характеризується існуванням на правобережній частині території сучасного міста невеликого, нерегулярного розпланування, неукріпленого поселення.

II етап – середина XVII – середина XIX ст. Нижня хронологічна межа відповідає появі поселення на лівому березі р. Тиса, що було пов'язано з виявленням тут покладів солі [15, с. 476]. Поселення на правому і лівому берегах існували паралельно, як самостійні, кожне з власною

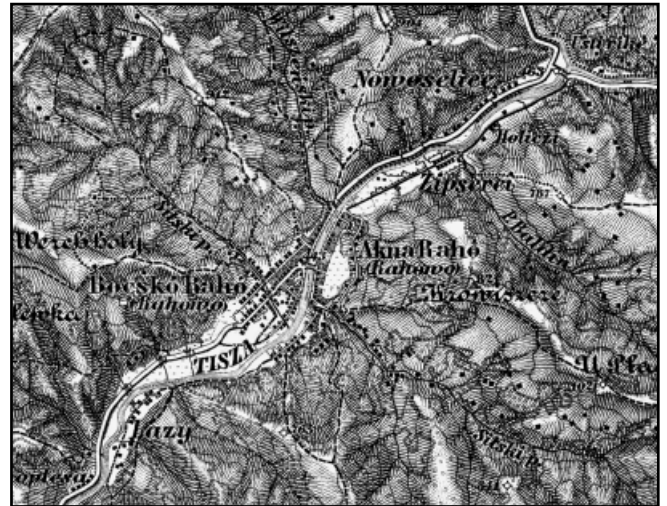

Рис. 2. План м. Рахів. Австрійська карта. 1876 р.

назвою (лівобережне – Окно-Рого і правобережне – Бочко-Рого), власним управлінням, наявністю культових споруд. Очевидно, що протягом такого довгого періоду поселення пережили певні етапи піднесення і занепаду. Так, з початком видобутку солі спостерігається економічне піднесення, особливо Окно-Рогова. Натомість поклади солі, ймовірно, швидко вичерпались, і на середину – другу половину XVIII ст. уряд Габсбурзької імперії переймається проблемою активізації економічного розвитку цієї далекої околиці держави: з цим можна пов'язати кілька хвиль переселенців німецькомовного населення до Рахова (з них найбільші припадають на 1770-ті та 1814 рр.), що спеціалізувалися на лісозаготівельному промислі (це при тому, що згаданий промисел був відомий у цих краях з давніх часів і при відсутності родючої землі становив одну з важливіших галузей господарства місцевого населення) [2]. В результаті з останньої чверті XVIII ст. лісозаготівельний промисел стає провідною галуззю в господарському житті обох поселень; лісництво здійснює патронат над будівництвом храмів, освітніх закладів, благоустроєм поселень тощо.

Цей довгий період об'єднують і характеризують низка спільних рис: по-перше, наявність двох паралельно існуючих на протилежних берегах р. Тиси поселень, які, принаймні з XVIII ст., починають обростати передмістями. Вочевидь масове заселення і містобудівний розвиток розпочалися з найбільш широкого місця річкової долини. У 1782 р. був споруджений дерев'яний міст, який поєднав поселення на двох берегах [11, с. 40]. Він зафіксований на найбільш ранньому виявленому плані Рахова кінця XVIII ст. На тому ж плані показана наявність поселень по обох берегах Тиси (Окно-Рого навіть дещо більше, з виразним розпланувальним вузлом – вірогідно, площею навпроти згаданого вище моста; на ній – храм) з регулярним розплануванням, орієнтованим уздовж течії ріки та на міст. На

Рис. 3. Могила героя Радянського Союзу О. Борканюка та група могил радянських воїнів. Вул. Миру

окремих ділянках спостерігаються відступлення від регулярності, продиктовані ландшафтними умовами. Співставлення згаданого вище плану з актуальною ситуацією дозволяють стверджувати, що каркас містобудівної структури Рахова був закладений вже принаймні в кінці XVIII ст. – це друга характерна особливість даного етапу. Також на плані показано по дві культові споруди на території кожного поселення (на правому і лівому березі). Аналіз їх місцерозташування дозволяє стверджувати, що вони або збереглися до цього часу, або на їх місці у кінці XVIII – першій третині XIX ст. були зведені існуючі до цього часу храми. Так, греко-католицька церква Успіння Пресвятої Богородиці на вул. Шевченка (правий берег) була зведена у 1792–1797 рр. Натомість дерев'яна церква (а також парафія) на цьому ж місці або неподалік відома принаймні з середини XVI ст. (щоправда, у початковий період свого існування вона була православною) [9, с. 222]. На лівому березі церква Воздвиження Чесного Хреста (мурована) була зведена у 1828 р. (на той час вона була греко-католицькою, у 1949 р. передана православної церкві і донині залишається у тій же конфесійній приналежності) [9, с. 231]. На карті XVIII ст. неподалік від її місцерозташування показана існуюча на той момент дерев'яна церква, яку невдовзі після зведення мурованої розібрали (була вже старою, перебувала у незадовільному технічному стані). У 1822–1825 рр. було побудовано мурований костел св. Яна Непомуцького, що зберігся донині і з часу свого зведення є міською архітектурною і містобудівною домікантою: проглядається у створах

багатьох вулиць як у долині ріки, так і розташованих на підвищених ділянках рельєфу [12]. Навколо нього сформувалася центральна площа міста, яка стала містобудівним вузлом та головним громадським простором містечка; до цього часу є його головною візитівкою. Ймовірно, костел або каплиця існували ще у другій половині XVIII ст., враховуючи значну кількість переселенців-католиків з 1770-х рр. Тим більше, хроніка парафіяльного костелу ведеться його настоятелями з 1791 р., з 1790-х рр. існувала і римо-католицька школа (вірогідно, при храмі) [12]. Також можна припустити існування римо-католицького дерев'яного костелу або каплиці й на лівому березі р. Тиси, оскільки, за статистичними даними, католиків там було стільки ж, скільки і в поселенні на правому березі (зокрема, у передмісті Ціпцераля). Тож можна констатувати, що у кінці XVIII ст. складалася і архітектурно-просторова композиція міста, яка в загальних рисах збереглася до цього часу. Це є третя характерна риса даного періоду.

III етап – середина XIX ст. – 1919 р. – період Австро-Угорської імперії: правобережна та лівобережна частина об'єднуються в одне місто, стають адміністративним центром округи; тут розбудовуються навчальні та лікувальні заклади, адміністративні установи; зроблено перші спроби використання мінеральної води в лікувальних цілях; у 1894 р. завершено прокладання залізниці до Рахова, зведено комплекс вокзалу [14, с. 58].

IV етап – 1919–1939 рр. – чехословацький період, який позначився на історико-містобудівному розвитку Рахова наступними особливостями: розбу-

Рис. 4. Пам'ятник О. Борканюку. Центральна площа

дова центральної вулиці, коли було зведено низьку житлових та адміністративних споруд у стилі конструктивізму, що надало центральній вулиці і місту вцілому модернового вигляду; спроба перетворити Рахів у туристичний центр, чому сприяли як будівництво туристичного центру, так і «мода» на ці новоприєдані до щойно утвореної Чехословацької республіки віддалені околиці, які вражали своєю суворою природною красою та первозданністю – починається справжнє паломництво у ці краї творчої еліти – поетів, художників, які увічнюють їх у своїх творах. Окрім того, Чехословаччина у міжвоєнну добу була демократичною і ліберальною країною, до того ж слов'янською. Це привабляло до неї численних політичних емігрантів з колишньої Російської імперії, зокрема з Наддніпрянської України. Таким чином, серед традиційного греко-католицького населення з'являється значний відсоток православних, що зумовило будівництво трьох дерев'яних православних церков: у 1927 р. – церкви Святої Трійці на розі вулиць Пушкіна та Шевченка; у 1928 р. в лівобережній частині міста в районі вул. Підгірної – церкви Різдва Пресвятої Богородиці (Введення в храм Пресвятої Богородиці), у 1930-х рр. – церкви святих Петра і Павла по вул. Київській у передмісті Новоселиця. За радянських часів церкви були розібрані [13, с. 731–734].

V етап – 1939–1944 рр. – угорський період, який поєднався у часі з періодом Другої світової війни, що і зумовило надання архітектурному образу та

Рис. 5. Пам'ятник Т. Шевченку. Парк культури і відпочинку. Вул. Б. Хмельницького

містобудівній структурі Рахова певних мілітарних рис: в забудові міста з'явилося кілька «військових містечок»: неподалік від Хрестовоздвиженської церкви на лівому березі – комплекс будинків для офіцерів; поруч із сучасною територією конденсаторного заводу – забудова вулиці будинками, призначеними для секеїв, – переселенців з Трансильванії; в районі передмістя Ціпцераля – комплекс казарм [10, с. 40.].

VI етап – 1945–1991 рр. – радянський період, пов'язаний з післявоєнною відбудовою міста та подальшим його економічним розвитком, основу якого складали потужні промислові підприємства, що активними темпами зводились тут у кінці 1940-х – 1960-х рр. (найбільшим з них була картонна фабрика, а також конденсаторний завод, меблева фабрика, маслокомбінат, хлібокомбінат, ліспромгосп тощо), а також розвитком міста як адміністративного осередку – центру району, з чим пов'язується зведення адміністративних будівель (зокрема, колишнього райкому КПУ) та будинків, які «за рангом» повинні були бути наявними у райцентрі: будинок культури, універмаг тощо [15, с. 483]. Окрім того, саме у цей період на території міста з'являються 5-поверхові житлові будинки, зведені за типовими проектами (з активізацією економічного розвитку швидкими темпами зростає кількість населення, що породжує гостру житлову проблему. Вона, в свою чергу, вирішувалась шляхом зведення багатоповерхівок). Більшість з них є дисонуючими у забудові міста, оскільки своїми об'ємними та висотними параметрами, невиразною архітектурою не відповідає традиційному середовищу міста.

VII етап – 1991 р. – початок XXI ст. – період незалежності України, що позначився суперечливими тенденціями у соціально-економічному розвитку

Рис. 6. Церква Успіння Пресвятої Богородиці. Вул. Шевченка

міста. З одного боку, загальмування економічного розвитку Рахова, особливо в 1990-х рр., привело до часткової втрати промислових підприємств та інфраструктури міста, зведених у радянську добу. Неконтрольована забудова міста спричинила появу низки дисонуючих споруд, в т. ч. на центральній вулиці міста. З іншого боку, відсутність промислових підприємств у цих краях стала передумовою до того, що Закарпаття загалом і Рахів зокрема виявилися найбільш екологічно чистим регіоном України, що створює найкращі можливості для розвитку зеленого туризму, курортної галузі тощо. Окрім того, після відмови від комуністичної догми про релігію «як опіум для народу», реального втілення в життя принципу свободи віросповідання, відбулося піднесення церковного життя, у т.ч. в Рахові. В результаті на його території були зведені культові споруди, які збагатили архітектурно-просторове середовище міста низкою акцентів: церкви на лівому березі (як в центральній частині, так і на околиці міста), на Новоселиці, в районі вокзалу. Варто зазначити, що втручання у традиційне середовище історичного міста не завжди було професійним і делікатним. Так, у 1993 р. на центральній площі поряд із костелом Яна Непомуцького була зведена православна Святодухівська церква, яка за своїм архітектурним вирішенням не відповідає стилістиці ні розташованого поруч історичного храму, ні

збудові центральної вулиці, перебиває вигляд з багатьох оглядових точок на історичну містобудівну доміанту – костел. Церква завдяки значним висотним та об'ємним параметрам, яскравому вирішенню покриття даху сперечається з історичною доміантою за місце в ієрархії архітектурно-просторової композиції м. Рахова.

Як вже зазначалось, на державному обліку на цей час перебуває 18 об'єктів культурної та природної спадщини (три пам'ятки історії, дві пам'ятки монументального мистецтва, одна пам'ятка садово-паркового мистецтва, дванадцять гідрологічних пам'яток природи).

Першими у 1970 р. на державний облік, як пам'ятки історії місцевого значення, були взяті група могил радянських воїнів та могила героя Радянського Союзу Олекси Борканюка, розташовані на початку вул. Миру біля центральної площі міста (рішення виконавчого комітету Закарпатської обласної ради депутатів трудящих від 16.01.1970 р. № 2).

У першій братській могилі, на якій встановлено скульптуру воїна Радянської армії на повний зріст з автоматом у правій руці, поховано 46 воїнів. У другій, зі скульптурою жінки-матері з хлопчиком, поховано 45 воїнів. Скульптури знаходяться на триступінчатих постаментах. На братських могилах влаштовані білі мармурові меморіальні дошки із прізвищами похованих. Обидві скульптури

Рис. 7. Костел св. Яна Непомуцького. Вул. Миру

виконані з бетону, пофарбовані у бронзовий колір. Між двома братськими могилами розташована індивідуальна могила Героя Радянського Союзу О.О. Борканюка. Олекса Олексійович Борканюк (16.01.1901 р., Ясіня – 03.10.1942 р., Будапешт) – один з організаторів підпільного і партизанського руху на Закарпатті. На його могилі встановлений пам'ятник у вигляді ступінчатого постаменту, який увінчаний скульптурою двох радянських воїнів. Один з них впав, скошений вогнем ворога, а другий підхопив знамено з рук свого товариша, готовий продовжити боротьбу. На постаменті є мармурова дошка з написом: «Тут поховано Героя Радянського Союзу О.О. Борканюка. 1901–1942 рр.». Пам'ятник виготовлений з бетону [6, с. 9].

У 1993 р., як пам'ятку історії місцевого значення (розпорядження Закарпатської облдержадміністрації від 11.10.1993 р. № 452), на державний облік було взято могилу Миколаї Божук (Василина Божук; 03.01.1907 р., Великий Бичків – 04.01.1938 р., Рахів) – поетеси Закарпаття міжвоєнного періоду, активістки Просвіти. Була членом Пласту на Закарпатті. Працювала в школах гірських присілків і сіл (Липовець, Липча, Драгово, Хуст, Великий Бичків, Рахів). В Рахові вона прожила до дня смерті – 4 січня 1938 року. У 1987 р. на могилі поетеси

установлено надмогильний пам'ятник з мармурової крихти у вигляді прямокутної плити на цоколі (1,05 x 0,15 x 0,25 м) зі стелою (0,76 x 1,26 x 0,10 м). По куткам могили улаштовані чотири декоративні вази. На стелі читається присвятний напис: «Перша поетеса Закарпаття / Миколая Божук / 3.1.1907 – 4.1.1938 / Вітайте Карпати! / Вклоняються Вам / Всі серця багатства / Для Вас я віддам! / В безжурі блискуча / Річенька шумить, / А серце шепоче: / Ой хочеться життя!» [5, с. 59].

У 1970-х роках на зазначені об'єкти були складені паспорти. На сьогодні вони потребують оновлення за новою формою, затвердженою наказом Мінкультури та Держбуду України від 13.05.2004 р. № 295/104.

У м. Рахові перебувають два об'єкта культурної спадщини, які є пам'ятками монументального мистецтва місцевого значення: пам'ятник О. Борканюку та пам'ятник Т. Шевченку.

Пам'ятник О. Борканюку встановлений 4 листопада 1978 року на центральній площі міста. Він виготовлений з червоного граніту. Його авторами є скульптори І.І. Гарапко, І.М. Барнич. Півфігуру Олекси Борканюка встановлено на постаменті, який складається з двох брил граніту. Розмір скульптури складає 2,4 x 1,2 x 1,2 м. Розмір постаменту має наступні

*Рис. 8. Церква Воздвиження Чесного Хреста.
Вул. Генерала Петрова*

параметри: нижня брила – 0,9 x 1,5 x 1,5 м, верхня брила – 1,9 x 1,3 x 1,3 м. Площа перед пам'ятником викладена тротуарною плиткою [1, с. 50].

О. Борканюка зображено з непокритою головою в момент виступу перед народом. В лівій руці він тримає газету, правою спирається на трибуну. Через плечі перекинута гуцульський китпарик. У верхній частині постаменту викарбовано напис «Олекса Борканюк». Постамент знаходиться на стилізованій напівовальній формі.

Пам'ятник Т. Шевченку встановлений в 1993 р. у міському Парку культури і відпочинку по вул. Б. Хмельницького [14, с. 59]. Автор – скульптор Юрій Гав'юк. Виготовлений із мармурового криштива, пам'ятник встановлений на прямокутному постаменті, обкладеному світло-бежевою плиткою. До пам'ятника влаштовано доріжку та сходи, його територія викладена плиткою. Образ Кобзаря сповнений духовної сили, енергії і рішучості. Поет з книжкою у правій руці сидить на кам'яній брилі, лівою рукою спираючись на коліно, У 2013 р. до святкування 200-річчя Кобзаря було впорядковано прилеглу територію.

На території міста розташовано 13 об'єктів, які відносяться до природно-заповідного фонду України і перебувають на державному обліку як пам'ятки природи місцевого значення. Це парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк куль-

тури і відпочинку», розташований по вул. Буркут, та 12 гідрологічних пам'яток, розташованих в різних частинах міста: джерело № 1, урочище Буркут; джерело № 2, урочище Менчул; джерело № 4, вул. Буркут; джерело № 6, вул. Довженка; джерело № 7, вул. Довженка; джерело № 8, вул. Гагаріна; джерело № 9, вул. Новоселиця; джерело № 10, турбаза «Тиса»; джерело № 11, турбаза «Тиса»; джерело № 12, вул. Івана Франка; джерело № 13, вул. Миру; джерело № 14, вул. Верховинка. Джерела № 3 та № 5, що входять до Переліку об'єктів природо-заповідного фонду м. Рахів розташовуються поза адміністративними межами міста [3].

За даними природоохоронних органів, природний парк був заснований ще у XVII ст., проте більш докладних відомостей про нього виявити не вдалося. Тут ростуть сосна звичайна, а також унікальні дерева, серед яких модрина європейська, що досягає висоти 60 м. Площа пам'ятки складає 4,8 га [3].

Територія Закарпаття – багатий край в плані родовищ мінеральних вод, різноманітних за складом, характеристиками і властивостями. Ще у XV ст. мінеральна вода Закарпаття використовувалась у лікуванні, з початку XIX ст. її вивозили до країн Європи. Мінеральна вода цілющих джерел, розташованих на території Рахова, багата мікроелементами: марганцем, алюмінієм, кремнієвою кислотою, міддю, нікелем, цинком. Вода застосовується для лікування захворювань органів травлення. Площа пам'яток складає 0,5 га, окрім джерела № 8 по вул. Гагаріна, площа якого 0,3 га [3; 10, с. 28, 35].

За результатами вивчення історичного розвитку Рахова, аналізу картографічного матеріалу, проведених натурних досліджень міста було виявлено низку об'єктів культурної спадщини, які мають значну архітектурну та історичну цінність і пропонуються до взяття на державний облік.

Найбільш цінними та добре збереженими є пам'ятки сакральної архітектури, яким присвячено низку публікацій в науково-популярних виданнях. Будівлі цього типу, за писемними джерелами, відомі на території Рахова, принаймні з XVI ст., але у той час вони були дерев'яними. У кінці XVIII – на початку XIX ст. дерев'яні церкви почали масово замінювати мурованими. В різних частинах міста збереглися храмові споруди, збудовані в цей період: костел св. Яна Непомуцького, розташований на вул. Миру, 18, церква Воздвиження Чесного Хреста по вул. Генерала Петрова, церква Успіння Пресвятої Богородиці на вул. Шевченка.

Костел св. Яна Непомуцького, 1822–1825 рр., вул. Миру.

Наявність римо-католицького храму в Рахові фіксується, принаймні, з 90-х рр. XVIII ст., оскільки з 1791 р. ведеться історія римо-католицької громади міста, яка писалася усіма її настоятелями і на цей час зберігається у нинішнього настоятеля храму.

Костел св. Яна Непомуцького по вул. Миру збудований для римо-католицької громади протягом 1822–1825 рр. Інтер'єр храму був оздоблений живописом. У купольній частині розписи виконав Ниметі Міклош, автором орнаментального розпису став Кадар Гійзо. Куранти церкви були виготовлені Дежом Дезеїв 1913 р. У 1890 р. були проведені зовнішні ремонтні роботи: храм потинькували, заново перекрили дах. В інтер'єрі ремонтні роботи проводились в 1937 р., 1950 рр., 2004–2005 рр. та 2014 р. У 2010 р. храм потинькували та пофарбували [12].

Храм цегляний, потинькований, пофарбований у цегляний колір, декоративні елементи виділено білим кольором. У плані це прямокутна, однавна споруда з напівкруглою апсидою та квадратною баштою дзвіниці, вкритою шатром з хрестом. Основний об'єм перекритий двосхилим дахом. Головний вхід виконано у вигляді порталу, оформленого пілястрами та антаблементом. Портал входу фланкований пілястрами доричного ордеру, завершений арочним віконним прорізом. Вхідну частину завершує трикутний фронтон, оздоблений круглим віконним прорізом. По периметру споруди влаштовані віконні отвори з арочними перемичками. Дзвіницю з чотирьох боків прикрашають віконні прорізи з арочними перемичками та годинники.

У 2013 р. на західному фасаді храму встановили пам'ятну дошку на честь єпископа Сату-Марської дієцезії Блаженного Яноша Шефлера. У 1943 р., перебуваючи в Рахові, він уділив Таїнство Миропомазання рахівським римо-католикам. На подвір'ї храму встановлено пам'ятник Яношу Лінценболд, який був священником у Рахові у 1815–1857 рр. У 2015 р. відбулося освячення пам'ятника [4].

Костел до сьогодні зберіг первинні форми та розміри. Вдало поставлений в створі головних вулиць на центральній площі міста, він добре проглядається з віддалених видових точок, є найважливішою містобудівною домікантою і має ключове значення для традиційного характеру середовища Рахова та його містобудівної композиції.

Церква Воздвиження Чесного Хреста, 1828 р., вул. Генерала Петрова.

Цегляна церква Воздвиження Чесного Хреста споруджена у 1828 р. греко-католицькою громадою міста поруч з місцем, де вже, принаймні з XVIII ст., існував дерев'яний храм [9, с. 231]. У 1832 р., старанням Окно-Рахівського священника Івана Чернека, Андрій Ворохта розписав її за 1000 золотих флоринів за посередництвом братів Йосипа і Корнелія Романовських з Галичини [13, с. 615].

Храм цегляний, потинькований, пофарбований у колір вохри, архітектурні елементи виділено цегляним та білим кольорами. У плані це—прямокутна однавна споруда з квадратною баштою дзвіниці, вкритою шатром з хрестом. Ще одну невелику главку

з хрестом встановлено над вівтарною частиною. Основний об'єм перекритий двосхилим дахом. Центральні частини бічних фасадів прикрашені нішами, у верхній частині яких влаштовані віконні прорізи з арочними перемичками. Головний вхід оформлено у вигляді двоколонного портика із двосхилим дахом, увінчаного невеликою главкою з хрестом. Над портиком розташований віконний проріз. Вхідна частина завершена трикутним фронтоном, в центрі якого влаштовано зображення Всевидючого Ока. В центральній частині північного фасаду влаштовано ще один вхід. Віконні прорізи дзвіниці оздоблені хрестами.

Інтер'єр прикрашає дерев'яний різьблений чотирьохярусний іконостас та олійний розпис. У церкві можна побачити дерев'яне панікаділо XIX ст., що свого часу належало розташованій неподалік від сучасної дерев'яній православної церкві Різдва Пресвятої Богородиці (Введення в храм Пресвятої Богородиці), розібраній в 1960-му році [13, с. 731].

Церква розташована на території міського кладовища на високому пагорбі і добре проглядається з багатьох точок міста.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці, 1792–1797 рр., вул. Шевченка.

Перша відома церква на правобережній частині Рахова була збудована у середині XVI ст. [9, с. 222]. Як і інші церкви того часу, вона була дерев'яна і належала православної громаді. З прийняттям Ужгородської унії в 1646 р. на Закарпатті греко-католицизм поступово став витісняти православ'я. Протягом XVIII ст. майже всі православні єпархії, розташовані на території Трансильванії та Угорського королівства (саме до цих державних утворень входили закарпатські землі), стали уніатськими.

У 1731 р. парафія с. Бочко-Рахів згадується як греко-католицька [9, с. 222]. З часом постало питання про спорудження цегляної парафіяльної церкви. Її будівництво тривало з 1792 р. по 1797 р. за місцевого пароха Василя Міклоші та за активної участі куратора Михайла Колача, який також організував оздоблення храму [9, с. 222].

Плани міста XVIII ст. свідчать про те, що нова цегляна церква була збудована на місці старої дерев'яної. Первісно церкві належала значна територія. На цей час церква Успіння Пресвятої Богородиці розташована по фронті вулиці Шевченка серед малоповерхової садибної забудови. За радянських часів при храмі було влаштовано міське кладовище.

Церква цегляна, потинькована, пофарбована у темно-пісчаний колір, кути архітектурних елементів та віконні прорізи виділено коричневим кольором та білою стрічкою. У плані це прямокутна однавна споруда з напівкруглою апсидою та прямокутними бічними раменами. Основний об'єм перекритий двосхилим дахом. Дзвіницю, влаштовану в західній частині будівлі, вкрито шатром з хрестом. Ще один

хрест вінчає віттарну частину. З боку північного та південного фасадів влаштовано контрфорси. Головний вхід оформлено у вигляді чотириколонного портика, увінчаного трикутним фронтоном та невеликою баштою з хрестом. В центральній частині південного фасаду влаштовано ще один вхід. Північні та південні фасади прикрашають віконні прорізи з лучковими перемичками.

Інтер'єр церкви прикрашає дерев'яний різьблений чотирьохярусний іконостас, вкритий позолотою, який зберігся автентичним, окрім Царських врат та ікон нижнього ряду, які були замінені. Це сталося у другій половині ХХ ст., коли греко-католицьку церкву на Закарпатті було скасовано, а храми (в тому числі Успенський в Рахові) передано православної церкві, у віддані якої перебували до початку 1990-х рр. Фундатором іконостасу був Михайло Колач. Розпис його було зроблено, ймовірно, у 1819 р. на свято св. Петра і Павла за пароха Василя Міклоші [9, с. 613].

У 1987 р. дах перекрили бляхою, потинькували та пофарбували фасади, провели водяне опалення, стіни храму прикрасив живопис. Навколо храму встановили нову огорожу [9, с. 224].

На початку ХVІ ст. був проведений комплекс ремонтних робіт: у 2003 р. в інтер'єрі храму, у 2005 р. – зовнішні ремонтні роботи, у 2009 р. до віттарної частини з півночі прибудували захристію [9, с. 227]. Головний вхід оформили у вигляді чотириколонного портика, увінчаного трикутним фронтоном та невеликою баштою з хрестом.

У 2010 р. на південному фасаді встановили меморіальну дошку на честь видатного діяча греко-католицької церкви – Івана Маргітича. Меморіальна дошка виконана у вигляді бронзового барельєфного погруддя Івана Маргітича в єпископському облаченні з посохом в правій руці. Нижче розташований напис: *«У цьому храмі служив у 1946–49 рр. о. Іван Маргітич – єпископ греко-католицької церкви, видатний релігійний і громадський діяч Закарпаття»*. Автор – скульптор Юрій Гав'юк [9, с. 227].

Іван Маргітич у 1940-х рр. служив в храмі, а у 1980-х рр. надзвичайно багато зробив для відродження греко-католицької церкви на Закарпатті взагалі та відродженню рахівської греко-католицької громади зокрема. До кінця життя він ніколи не поривав стосунків із греко-католиками Рахова, які за часів радянської влади на Закарпатті не перейшли на православ'я і відправляли обряди у підпіллі. У 1989 р. старанням владики її було відроджено. У 1992 р. громаді повернули Успенський храм, переданий православної громаді у 1949 р. За ініціативою громади міста на цей час триває процес беатифікації священника. З цією метою у м. Рахові засновано філіал Інституту історії Церкви Мукачівської єпархії імені Івана Маргітича [7]. У м. Рахові, в одній з кімнат фари, створили музей, де зберігаються його речі побуту,

ризи, документи, фотографії.

Каплиця св. Юрія (Георгія Переможця), перша чверть ХХ ст., вул. Київська, міське кладовище.

У 1922 р. на території передмістя Рахова – Новоселиці – було відкрито кладовище. Тут у першій чверті ХХ ст., коштом місцевих жителів Миколи Кравчука та Степана Козурака, звели дерев'яну каплицю св. Юрія (Георгія Переможця) [9, с. 229].

До прямокутного в плані об'єму каплиці з гранчастою східною частиною прибудовано шестигранний об'єм дзвіниці. Двосхилий дах над вхідними дверима, шестисхилий шатровий дах дзвіниці та двосхилий дах каплиці увінчані хрестами. Східний, південний та північний фасади оздоблені невеликими віконними прорізами. Каплиця пофарбована у блакитний колір, віконні наличники виділено білим кольором. Перед каплицею встановлений дерев'яний хрест початку ХХ ст.

Окрім того, серед об'єктів культурної спадщини за видом архітектури, які пропонуються до взяття на державний облік, є житлові та громадські будівлі.

Житловий будинок, початок ХХ ст., вул. Буркут, 14 є прикладом житлової забудови міста початку ХХ ст. Формує кут вулиць Буркут та Шевченка. Двоповерховий, цегляний. В плані Т-подібний. Потинькований та пофарбований в світло-коричневий колір. Цоколь оздоблений диким каменем, міжвіконні площини прикрашені декоративним необробленим каменем. Кути будинку та віконні прорізи оздоблені червоною цеглою. Віконні прорізи прямокутні. Кутова частина на один віконний проріз підкреслені у завершенні декоративною невеликою баштою на один віконний проріз.

Будинок культури, 1950-ті рр., вул. Б. Хмельницького зведений у 1950-х рр. як Будинок культури картонної фабрики, яка займала значну територію на лівому березі р. Тиси. Є одним із характерних зразків радянської архітектури 1950-х рр., представлених стилістикою т.з. сталінського ампіру. Двоповерховий, цегляний, прямокутний у плані. Потинькований та пофарбований у жовтий колір. Центральна частина головного фасаду акцентована чотириколонним портиком іонічного ордеру, антаблементом і трикутним фронтоном, оздобленим дентикулами. Центральна вісь головного фасаду підкреслена входом та балконом на рівні другого поверху. Віконні прорізи прямокутні, отвори обрамлені наличниками. Прилегла територія викладена тротуарною плиткою. На цей час у будинку розміщена філія Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. У 2006 р. перед головним входом встановлений пам'ятник Івану Франку. Автор – скульптор Богдан Гладкий [8, с. 247]. Бронзове погруддя поета встановлено на високому круглому в плані гранітному п'єдесталі, який спирається на

гранчастий в плані гранітний постамент.

Історія міста знайшла своє відображення в пам'ятних знаках, встановлених по вул. Миру в центральній частині міста біля будинку школи № 1 та на території римо-католицького кладовища:

Пам'ятний знак на честь воїнів-земляків, які загинули в роки Другої світової війни, 1941–1945 рр., вул. Миру, біля будинку школи № 1 виконаний у вигляді гранітної брили трикутної форми з меморіальною дошкою: «*Вічна слава полеглим воїнам-добровольцям у Другій світовій війні, які не повернулися в рідне місто Рахів 1941–1945*»; нижче в три колонки подані прізвища мешканців міста. Пам'ятник встановлений на прямокутному постаменті, обкладеному сірою плиткою.

Пам'ятний знак на честь угорських воїнів, які загинули під час боїв за м. Рахів у Першій світовій війні, вул. Миру, кладовище.

Угорські воїни, які загинули у боях за Рахів під час Першої світової війни, були поховані у братській могилі на римо-католицькому кладовищі (вул. Миру), на якій було встановлено пам'ятний знак. Пам'ятник по формі наближений до трапеції, складений з кам'яних брил. На його фронтальній стороні встановлено меморіальну дошку. Вінчає пам'ятник хрест.

Пам'ятний знак на честь угорців-мешканців Рахова – жертв репресій 1944–1945 рр., вул. Миру, римо-католицьке кладовище.

Після встановлення 29 червня 1945 р. радянської влади на Закарпатті почалися репресії проти угорців як представників «національної буржуазії» (хоча більшість з них насправді були представниками інтелігенції (лікарі, вчителі, службовці, юристи), яка торкнулася в т. ч. мешканців Рахова. На початку ХХІ ст. на кладовищі по вул. Миру був встановлений пам'ятний знак мешканцям Рахова угорської національності, які стали жертвами репресій в період Другої світової війни й післявоєнний час у результаті неправомірних дій радянських каральних органів влади.

Всі зазначені вище об'єкти культурної спадщини м. Рахова, які пропонуються до взяття на державний облік, потребують виготовлення облікової документації та проходження відповідних експертних процедур для вирішення питання про занесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Поведені дослідження засвідчили значний історико-культурний та туристичний потенціал міста, виявили необхідність проведення роботи з підготовки пам'яткоохоронної документації на об'єкти культурної спадщини, які вже перебувають на державному обліку, а також на ті, що пропонуються до постановки. Результати даних досліджень можуть стати основою для визначення історичного ареалу міста та зонування території з встановленням

відповідних режимів використання, що у подальшому сприятиме збереженню культурної спадщини та традиційного середовища м. Рахова, його неповторного архітектурного образу.

Посилання

1. Борканюк О.О. // Пам'ятники України, 1979. – № 1. – с. 50.
2. Волошук М. Історія поселення та розвиток лісової промисловості німецьких переселенців на Рахівщині. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattia.net.ua>.
3. Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської ОДА, Природно-заповідний фонд. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecozakarpattia.net.ua/parks>.
4. Зан А. Урочиста Меса та концерт у Римо-католицькій церкві м. Рахів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rahiv.net/новини-рахів-меса-концерт-римо-католи/>
5. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів / укладачі П. Магочій, І. Поп, загальна редакція П. Магочій. – Ужгород: видавництво В. Падалка, 2010. – 850 с.
6. Молдавчук В.С., Гафяк Н.И. Рахов: Путеводитель. – Ужгород: Карпати, 1983. – 64 с.
7. Мукачівська греко-католицька єпархія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mgce.uz.ua/post.php?id=599>.
8. Офіцинський Р.А. Іван Франко в історіографічному трикутнику: інтерпретації, джерела, взаємини: Монографія. – Ужгород: Гражда, 2011. – 248 с.
9. Попович В. Храми Рахівщини. Історико-краєзнавчі нариси. – Ужгород: Карпати, 2013.
10. Природа Закарпатської області / Під ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, Вид-во при Львівському університеті, 1981. – 156 с.
11. Рахів // Піпаш В. Закарпатська Гуцульщина: історико-єтнографічний нарис. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – С. 39–40.
12. Рахівська римо-католицька парафія. Архів.
13. Сирохман М. Церкви України. Закарпаття. – Львів, 2000. – 879 с.
14. Ткач М.І. Гуцульщина – історія та культура. – Рахів, 2005. – 67 с.
15. Худанич В.І., Федурця І.Ф. Рахів // Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. – К., 1969. – С. 476–490.

Томилович Л.В., Ерзина І.В. Проблеми охорони культурного наследія г. Рахова Закарпатської області

Стаття посвячена дослідженню історико-культурного наследія г. Рахова Закарпатської області. Целью дослідження было обследование памятников города, находящихся на государственном учете, а также выявление объектов, имеющих историческую, архитектурную, культурную ценность, которые заслуживают постановки на государственный учет.

Ключевые слова: *историко-культурное наследие, объект культурного наследия, город Рахов Закарпатской области.*

Tomilovych L.V., Yezina I.V. Problems of protection of the heritage of the town Rakhiv Zakarpattia region

The article investigates the historical and cultural heritage of Rakhiv Zakarpattia region. The aim of the study was to survey monuments of the city in the state register, to identify the objects of historical, architectural, cultural value deserving inclusion to the state register.

Key words: *historical and cultural heritage, object of heritage, the town of Rakhiv, Zakarpattia region.*

09.03.2016 p.